

אמונה ציונית דתית ומדע המדינה - שרטוטים וקווי מתאר

// הרב עוז בלומן, מלמד בישיבות מעלה אדומים ומחניים

[א]

כאשר גדולי תורה חרדים מתייחסים למשה מנדלסון, הם מתייחסים לפן פחות מוכר שלו בציבור הדתי-לאומי. כך כותב הרבי מקלויזנבורג ב"דברי יציב" (ליקוטים, סי' קל): "והנה ראש הרשעים, הפושע מדעסוי ימח שמו, פעל במסירות שונות ומלשינות שקר לבטל מחכמי התורה כח החרם והנדוי כנודע". כך גם אצל רב אלחנן וסרמן (קובץ מאמרים, עמ' פד) ואחרים, הטענה חוזרת שוב ושוב: מנדלסון הוא רשע, משום שפעל ליטול מחכמי ישראל את הסנקציה של החרם. בציבור הדתי-לאומי אם מזכירים את מנדלסון דנים בו בעיקר מהפן ההשקפתי, ואילו החרדים מצביעים על נקודה אחרת, שיש בה הרבה מן הריאליזם הפוליטי. מדובר בפרשייה ארוכה, אך אם נוטלים ליד, לדוגמה, את שו"ת "נודע ביהודה" אשר נכתב בדורו של מנדלסון, ובוודאי ספרי תשובות שקדמו לו, קל לראות שה"חרם" מוזכר מאות פעמים. כך התנהלו הקהילות, עם כוח פוליטי פנימי מסוים: אם מישהו פעל בניגוד לתורה - הקהילה יכלה להחרים אותו. אך כל זה מסתיים (במידת מה, חשוב לציין) עם הקיסר יוזף השני ו"כתב הסובלנות" שלו, ששינה את כללי המשחק ונטל מהקהילות ומהרבנים את הנשק הזה. בנקודה זו נוצר, אפשר לומר, מושג חדש בעבור היהודי, מושג האזרחות. במקום להיות רק חבר בקהילה - הוא קיבל נקודת ייחוס נוספת ושונה, בעלת דינמיקה ושדות כוח משלה: אזרח של מדינה מודרנית.

אין זה רק סיפור דברים בעלמא על אודות מנדלסון. כך הוא סבר מבחינה הגותית שיש לנהוג לכתחילה ביחסים שבין הדת והמדינה (ירושלים, עמ' 47):

המדינה מחייבת וכופה, הדת מורה ומשדלת, המדינה נותנת חוקים, הדת - מצוות. המדינה יש לה כוח גופני ומשתמשת בו בשעת הצורך; וכוחה של הדת הוא באהבה ובעשות הטוב והחסד...

החברה האזרחית בתור אישיות מוסרית, יכול שתהיינה לה זכויות כפייה, ואלה אומנם ניתנו לה למעשה בכוח האמנה החברתית. החברה הדתית אין לה כל טענות ותביעות לזכות כפייה.

הכוח אמור להיות שייך למדינה ולא לקהילה הדתית, ולפיכך להיות מופעל רק כאשר מתבצעת עבירה על חוק חברתי-אזרחי. זהו מנדט שניתן למדינה מצד כלל האזרחים. הדת, מאידך גיסא, יכולה לשדל ולהרבות אהבה, אך לא להפעיל כוח. הביטויים הללו מצלצלים מוכרים מאזורים דתיים אחרים; ולא לחינם.

בין אם מקבלים את הגותו של מנדלסון בין אם לאו – עליית המדינה המודרנית הפכה אורחות מן הסוג הזה למציאות ממשית ולנקודת ייחוס משמעותית בעבור יהודים רבים; כה משמעותית, עד שניתן להשמיט מן הזיכרון ההיסטורי את נקודות החיכוך שבינה ובין הקהילה היהודית.

אולם עם תקומת מדינת ישראל, מדינת היהודים, נוצרה האפשרות ההיסטורית להחזיר את הגלגל לאחור ולהשיב את כוח הכפייה היהודי ביחס לתורה: לאחד את גבולות הקהילה הדתית עם גבולות המדינה, ואת היהדות עם האזרחות. כאן באה השאלה המרכזית, שהיא לא רק הלכתית אלא גם עניין של אמונה והשקפה: מהי השאיפה היהודית – ובאופן ספציפי יותר השאיפה של הפלח הציוני-דתי ביהדות המודרנית – בנוגע לקשר שבין התורה והמדינה?

[ב]

מדובר בנושא הדורש עיונים רבים, עמוקים ורציניים יותר, אך כל ציור זקוק לכמה שרטוטים, שרטוטים וטיוטות שיבואו לפניו. כתוואי לאותם שרטוטים בחרתי במשנתו של הרב קוק, לא רק מפני שהיא חביבה עליי, ולא רק מפני שהיא הגות ציונית-דתית-מודרנית מעמיקה ומקיפה, אלא מפני שציבור גדול מאמין בה וחש כלפיה הזדהות ומחויבות. בשל כך, שרטוטים אלו הם דתיים באופיים – הם מתחילים 'מבפנים', ממקום שבו התודעה הציונית-דתית כבר מזהה רכיב מקודש במדינת ישראל, גם אם לא תמיד יודעת לומר בברור מהו או כיצד ניתן לממשו.

באחד ממאמריו המוכרים של הרב קוק, "למהלך האידאות בישראל", מופיעים הדברים הבאים (אורות, עמ' קד):

בראשית מטעו של העם הזה... נתגלתה השאיפה להקים צבור אנושי גדול אשר "ישמור את דרך ד' לעשות צדקה ומשפט"...

למלואה של שאיפה זו צריך דוקא, שצבור זה יהיה בעל מדינה פוליטית וסוציאלית וכסא ממלכה לאומית, ברום התרבות האנושית, "עם חכם ונבון וגוי גדול", והאידיאה האלוהית המוחלטת מושלת שמה ומחיה את העם ואת הארץ במאור חייה

מדובר במאמר בסיסי, שנלמד בקהלים רבים. המילים "האידיאה האלוהית המוחלטת מושלת שמה" – מה כוונתן? מהי "האידיאה האלוהית"? כיצד היא "מושלת" במדינה?

המאמר עצמו – שנכתב בראשית המאה העשרים – עוסק בפרובלמטיקה שנמצאת לדעת הרב קוק בכל חברה אנושית, ובאופן ספציפי יותר, בכל מדינה מודרנית: הצד הרעיוני, הרוחני, האינטלקטואלי, המופשט, לא מסוגל לשתף פעולה לאורך זמן עם רגשות לאומיים. בשלב מסוים אנשי הרוח הופכים להיות אוניברסליים, הלאומיות הופכת להיות כוחנית, והם חייבים להיפרד; התהליכים הללו גם מזינים זה את זה. מדובר בכרוניקה של חורבן ידוע מראש: מרגע שאנשי הרוח, המשוררים והסופרים של חברה מסוימת מפסיקים להאמין ולתמוך בלאומיות שלה, צפוי לה חורבן. כל זאת נכון לדבריו בכל מדינה מלבד מדינה אחת; המדינה שהעם היהודי הולך להקים במולדתו תהיה מדינה שבה לא ייפרדו הערכים הללו. מדובר ברעיון החורז את ספר "אורות" כולו – מה שנכשל באירופה, יצליח כאן. באירופה המדינה הגיעה למצב שבו היא רק מכשירנית, אך כאן היא תהיה "האושר העליון", חלק מהשאיפה הרוחנית של האדם. המשטר היהודי שיוקם יהיה גילום של האידיאות העליונות. ומעתה נשאלת השאלה: איך?

אפשר לומר – אם ניזכר שוב במנדלסון – כי התשובה לשאלת ה"איך" היא השבת הכוח הפוליטי לאנשי התורה, לחוקי התורה ולסמכות התורנית. הרב קוק, כהוגה יהודי שלא התעלם מהממדים הפוליטיים ואף רצה לקדש אותם, שאף ש"האידיאה האלוהית" תמשול במדינה באמצעות משטר המיישם את חוקי התורה וכופה עליהם הלכה למעשה. בתחומים מסוימים, כגון דיני אישות, היישום כבר קיים בחוק הישראלי. בתחומים אחרים, דוגמת דיני ממונות, היישום הולך ומתרחב; הדבר גם מתקבל על הדעת, שכן על פניו הסדרת דיני קניין או חוזים אינה עניין 'דתי' מובהק. לפי הצעה זו, כעת נותר להמשיך וליישם כיוון זה גם ביתר התחומים.

שאלה ראשונה ומתבקשת לנוכח קביעה זו היא מה מכל זה אמור להתרחש בהווה, בזמן שבו עדיין קיים רוב שאינו דתי בקרב אזרחי המדינה. מהי השאיפה הדתית בנוגע לכך. אך נדלג לשאלה קשה יותר, שנשאלת פחות: איך תיראה "האידיאה האלוהית המושלת במדינה" בעידן שבו כולם יהיו דתיים? איך בעצם אנחנו כדתיים, כציונים דתיים, מאמינים שיש לנהוג?

[ג]

להלן שני ציורים, קריקטוריים ופופוליסטיים, כדי לחדד את השאלה.

האם הורה ציוני דתי רגיל, המאמין בקדושת המדינה, יהיה מעוניין שסנהדרין תשפוט את בנו הסורר בן השש-עשרה שהחליט לעשן סיגריה בשבת? השאלה מרגיזה משום שהיא מציפה את העובדה שבמערך האמונות הציוני דתי ניתנת אוטונומיה מסוימת למתבגרים. הורה שכזה, גם אם יגיב בחומרה, בכעס, בהדרה או בצער, עדיין לא יהיה מעוניין שילקו את בנו או יסקלו אותו. הוא יאפשר לבן שלו מבחינה פיזית – ולעיתים קרובות גם קהילתית – לטעות ואף לחטוא. זו אוטונומיה מודרנית באופייה, שיש בה גם ממד אמוני-דתי.

ציור נוסף, משעשע יותר וקרוב יותר ללבו של בוגר "מרכז הרב", הוא האפשרות לסנהדרין חרדית שתבטל את אמירת ההלל ביום העצמאות (הניסיון המצטבר מורה שזו לא אפשרות רחוקה כל כך). כל מי שיאמר הלל ילקה מכת מרדות, וכל מי שיורה לומר הלל ייחשב זקן ממרא... העניין שמתחדד כאן הוא שגם כאשר כל אזרחי המדינה יהיו דתיים, אין הכרח שכולם יתמכו בהכרעה דתית ובחקיקה דתית הנוגעת לכל תחומי החיים. יש צורך במרווח של חירות הפרט.

העובדה שקיים במדינת ישראל רוב שאינו דתי מאפשרת לנו לדחות את זמנו של הדיון הזה, אולם בסופו של דבר במדינת ישראל קיים מיזוג היסטורי בין לאומיות יהודית היונקת מהדת, לבין מדינה מודרנית בעלת עקרונות חילוניים, דוגמת ביקורת ציבורית, חירות הפרט ומעל לכול ריבונות העם; זהו כמובן מיזוג לא רגוע המציף לא מעט בעיות ומתחים. הכיוון הראשוני לפתירת בעיות ומתחים שכאלו הוא הסדרת החוקות (החוקה הדתית והחוקה האזרחית) שייסקר להלן; אך קודם לכן צריך להבין את ההתנגשות העקרונית שנמצאת בתחום הציפיות ובתשתית הרעיונות. במדינה הדתית יש מוסדות דוגמת מלוכה, סנהדרין

וכהונה, ומה שמעיב על ההזדקקות להם אינה העובדה שהם נראים מיושנים, אלא בעיקר התחושה האינסטינקטיבית (לה שותפים גם דתיים רבים) שמוסדות אלו התגלו כבעייתיים מבחינה מוסרית, שהניסיון האנושי מורה שחברה שדחתה את המוסדות הללו טוב יותר לחיות בה, נעים יותר לחיות בה, ובטוח יותר לחיות בה.

יתרה מכך. קודם לכן הובא בשם הרב קוק כי באירופה של ימיו המדינה היא רק מכשירנית, ואילו העם היהודי יקים מדינה ש"האידיאה האלוהית המוחלטת מושלת שמה". אך המאה העשרים לימדה בצורה אכזרית שהמדינות באירופה בסופו של דבר לא היו מכשירניות, אלא אדרבה, שירתו רעיונות גדולים. גדולים מדי. העם היהודי למד על בשרו שמדינה שמגייסים אותה לטובת רעיון גדול ואידאות מוחלטות עלולה להפוך למדינה גרועה מאוד; כזו, שלא כולם עשויים להרגיש בה בנוח. או-אז עולה השאלה מה עושים עם מי שמרגיש לא בנוח, כיצד נשמרות חירויות מסוימות, זכויות מסוימות, או בלשון פחות מכובסת, כיצד נשמרים חיי אדם. עשרות ומאות השנים האחרונות שימשו מעין "מעכדה" לרעיונות אלו, וייתכן שתחום "מדע המדינה" הוא הגלגול הנוכחי והנוקב של שאלת "דת ומדע"; על פי רוב, האדם הדתי יקבל את היישום המעשי של התחום כדבר רצוי ואף מובן מאליו, אך כאשר יתרחש עימות עקרוני בינו ובין תפיסותיו הדתיות הדבר יביא אותו לחלישות דעת ולמבוכה.

כל זה נאמר מתוך אמון גדולה בדברי הרב קוק שהמדינה היהודית תצליח במקום שבו אירופה כשלה. השאלה כאמור, היא: איך?

[ד]

כעת, בקצרה, כמה שרטוטים וקווי מתאר ממשנת הרב קוק שכדאי לפתח כדי להשיב על שאלה זו – גם אם בצורה ראשונית, גם אם בצורה חלקית.

השרטוט הראשון נוגע להסדרת החוקות, החוקה ההלכתית והחוקה האזרחית. כתבו על כך רבות הרב הרצוג, הרב ישראל, הרב וולדנברג, הרב גורן ואחרים, וקיימים כמה מכונים וכתבי עת העוסקים באופן קבוע בנושאי 'הלכה ומדינה'. נוסף על כך, הרב קוק הניח תשתית הלכתית מסוימת להרחבת סמכותה הדתית של החוקה האזרחית. לדבריו, הסמכויות שהיו בתקופות הקדומות ביד המלך

נמצאות כיום ביד העם, קרי: השלטון הנבחר, וזה האחרון רשאי להחיל משפט ציבורי שונה מזה של ההלכה. כך הוא כותב בספרו "משפט כהן" (עמ' שטז, ושם עמ' שלה):

ואולי הוא מכלל משפטי המלוכה, שהיו ודאי רבים ונמסרים באומה, כמו שכתב הרמב"ם דאין רשות למלך להרוג אלא בסייף, וכן שאין לו כח להפקיר ממון ואם הפקיר הוה ליה גזל, וכמו הרוגי מלך נכסיהם למלך ופסקה הרמב"ם שם, וכל אלה ועוד כיוצא בזה הם שרידים שנשארו לנו ממשפטי המלוכה, שהם אינם ע"פ גדרי התורה של הלכות יחיד.

ובמקום אחר בארתי, שגם אלה יש להם מקור בתורה, אלא שדרכי הדרשה בזה נמסרו לכל מלך כבינתו הרחבה, ומשום הכי צריך שיכתוב לו שני ספרי תורה, וכל אחד לשם קדושה מיוחדת, ועל הספר תורה ששייך לכל בן ישראל נאמר לבלתי רום לבבו ולבלתי סור וגו' אף על פי שבספר תורה שמצד המלוכה מלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו.

המלך נדרש להחזיק ברשותו ספר תורה נוסף, על מנת לקרוא בו כמלך. הוא דורש דרשות ומוציא הלכות – כפי מה שהוא רואה לנכון, כפי טובת המדינה. עד היכן הדבר הזה מגיע? מה מותר ומה אסור למלך לחוקק? הרב קוק אינו מפרט, ומדבריו עולה שמדובר בתחום שהיה בעבר מפותח מאוד. אסור למלך להורות על ביצוע עבירה, אך הוא יכול להפקיע חייבים ב"שב ואל תעשה". קיימת דוגמה ידועה לכך – הסיפור של דוד והאישה החכמה מתקוע. יואב שולח לדוד את האשה התקועית, שמספרת לו על בן שלה שהרג בן אחר, והמשפחה רוצה לקיים בו "גאולת דם"; אך המלך פוסק שהוא לא ימות. כלומר משפט המלך מפקיע את עונש המוות.

אם כן, הסדרת החוקות הוא שרטוט אחד מרכזי וחשוב, ויש לדון כיצד ועד היכן מרחיבים אותו.

[ה]

שרטוט חשוב נוסף שהגיע מבית מדרשו של הרב קוק, ומי שפיתח אותו היה בעיקר בנו, הרב צבי יהודה קוק, הוא זיהוי (תרגום, יישום, הצבעה) של מושגים

דתיים במציאות הפוליטית והריאלית. מדובר בתחום שכמעט ונזנח.

משנתו של ר' צדוק הכהן מלובלין – משנה מקיפה המכילה תשתית מושגית מחודשת מאוד – יכולה לשמש דוגמה לכך. בכמה מושגים חשובים ומרכזיים כגון "גאולה", "עם" או "פושעי ישראל" קיימת קרבה בינה ובין משנתו של הרב קוק. כך הוא כותב, לדוגמה (רסיסי לילה, יט):

פירוש 'שכינה' הוא מדת השם יתברך שהוא שוכן בתוך לבבות בני... והוא מדת המלכות כטעם 'ומלכותו בכל משלה', פירוש 'בכל' – היינו גם מה שהוא מרחק רב, ו'בתוך טומאותם', אפילו בלב המשוקע מכל מיני תאות וזוהמא שהם הנקרא בלשון הכתוב טומאה.

מכל מקום, 'חלק ה' עמו', ואף על פי שחטא ישראל הוא, שרשו דבוק הוא בהשם יתברך, וקדוש שרוי בתוך מעיו, ובמעמקי לבבו הנעלם.

ה"שכינה" מתגלה בלבבות העם היהודי, גם באלו של פושעי ישראל. במקומות אחרים הוא מתאר כיצד היא פועלת באמצעותם, מניעה את ההיסטוריה ומביאה גאולה. יש הכול, חוץ מדבר אחד: לזהות היכן המושגים הללו מתממשים במציאות. איפה זה קורה. ר' צדוק מתנגד לציונות למרות שיש לו את כל התשתית המושגית לחייב אותה. הוא אינו מצביע ואומר: הנה פושעי ישראל, הנה גאולה, הנה חזרת שכינה. ר' צדוק נפטר בשנת תר"ס (1900), ואפשר ללמד זכות ולומר שכנראה גם לא היה יותר מדי מה לזהות במציאות.

בניגוד לכך, בבית המדרש של הרב קוק יש בהחלט זיהוי והצבעה על המציאות הממשית, ההיסטורית. למעשה, מדובר באחד המפעלים ההגותיים החשובים של הציונות הדתית במאה העשרים, גם אם הוא לא הוכר ככזה. לצד העריכה וההפצה של משנת אביו, העצים הרב צבי יהודה מאוד את מפעל הזיהוי. יש מושג של "מלכות", איפה נמצאת המלכות? בכנסת. יש מושג של "שכינה", איפה נמצאת השכינה? בחקלאות, בצבא, בהתיישבות, במדינות. "השראת השכינה נאחזת בבניין ובקרקע, מה שמבטא את ההשראה האלוהית בתוך ממשיתנו ההיסטורית והמדינית" (שיחות לספר ויקרא, עמ' 236). יש מושג של "גאולה", איפה נמצאת הגאולה? במדינת ישראל. הוא הדגיש: לא שהמדינה היא שלב בדרך לגאולה; היא הגאולה.

זהו עניין עקרוני, משום שכל חברה דתית הולכת עם שלל ציפיות דתיות ועם שלל מושגים דתיים, ויש צורך להחליט היכן המושגים הללו מקבלים את התוקף

שלהם. זו בעצם היכולת לומר "לזה אנחנו מצפים" במציאות הנוכחית. לעיתים קרובות הדבר עולה ומתבקש מלימוד הסוגיה עצמה. יש כאן מצד אחד חילון של המושגים ומצד שני קידוש של המציאות; החילון והקידוש הללו מאפשרים את הקרבה שבין המציאות והמקורות התורניים.

מי שהיה המתנגד העיקרי והתקיף לכל קו הזיהוי והתרגום הוא פרופ' לייבוויץ; לא רק באופן כללי (כפי שהתייחס למושג "משיח"), אלא גם באופן ספציפי בנוגע לפירוש תורתו של הרב קוק. לדבריו, הרב קוק התכוון למושגים מטפיזיים הקיימים לעצמם, ולא לאנשים שחיים פה, ופרשנות אחרת של דבריו היא סילוף מסוכן. ה"שכינה" היא ספירה עליונה שאינה קשורה בשום זיקה לתודעה הציבורית. כך גם "כנסת ישראל", ואף "עם ישראל".

מן הצד השני מי שפעל בדומה לרב צבי יהודה ועשה זאת בהתלהבות יתרה היה דוד בן-גוריון. בן-גוריון אהב מאוד לזהות מושגים במציאות: עם סגולה? מדינה סוציאל-דמוקרטית. ימות המשיח? מדינה סוציאל-דמוקרטית. תורת ישראל? מדינה סוציאל-דמוקרטית. הייתה בכך הפרזה מסוימת, לשני הצדדים: הן של החילון והן של הקידוש; הפרזה שהציפה לא פעם את השאלה הנוקבת האם 'צרת התרגום שווה בנזק המלך'.

מכל מקום, זיהוי המושגים מבחינה אמונית הוא תהליך נלווה עקרוני להסדרת החוקות.

[י]

השרטוט הבא, שכיוונו הפוך במוכח מסוים מהשרטוט הקודם, הוא הצורך של כל חברה – גם זו המודרנית – באתוס, במיתוס, בסיפור מכונן, במושגים מקודשים משותפים. אחרי כל הביקורת שאפשר למתוח על מדינות המשרתות רעיון, בסופו של דבר בתשתית כל חברה מודרנית מונחים 'רעיונות' – היינו הכוח המקיים אותה הוא רוחני, ונשען על רגש דתי, שפה דתית, עומק דתי. בפרט החברה היהודית, שהיא מעין ארכיטיפ של העניין הזה.

כל התנועות האנושיות השונות, טען הרב קוק, האישיות והחברתיות, הנפשיות והאינטלקטואליות, יסודן בשאיפה ל"קרבת אלוהים" שמתגלגלת ברגשות וברעיונות שונים. עליית המדינה המודרנית נשענה על גלגול כלשהו של הדת,

גם אם בצורה מחולנת ומוכחשת ("תיאולוגיה פוליטית"). לכידות חברתית, התגייסות, משמעות משותפת ואף חוק ומשפט – כל אלו זקוקים לסמלים, ויותר מכך לאנרגיה, שמקורם בדת. זו גם הסיבה לכך שמדינות לרוב אינן מכשירניות אלא מוציאות לפועל סדר יום ערכי ותפיסות עולם עבות למדי של 'צדק'; סדר יום זה נכפה על האזרחים, גם אם בצורה רכה ו'מחולנת', ופעמים רבות הוא נחשב הצדקה אינהרנטית לקיומה של המדינה. מדינות מודרניות 'רזות', הקיימות על משנה מינימלית של חירות ושוויון, כמעט שאינן בנמצא; הדבר הוא כמעט קונצנזוס במפה הפוליטית המערבית. אשר על כן, חשיפת אותה תשתית דתית של המפעל המדיני המודרני, ודיון ברכיביה המוצלחים יותר או פחות, נחוצה להמשך קיומה של המדינה.

התחדשות היצירה הדתית, שמקיפה בינתיים כמה אמנים ומשוררים, ומעט הוגים-דרשנים, יכולה להיות בעלת בשורה גם בשדה המדיני (הגם שהיא לעתים קרובות מזיחה את עצמה מהאזורים הללו). אין מדובר רק בהתחדשות הרעיונות הגדולים והסיפור הציוני הגדול, אלא גם במושגים רבים של המדינה המודרנית הזקוקים לליטוש ולחשיבה מרעננת – דוגמת חירות, חוק, זהות, ארץ, ריבונות, יחיד או קניין. מושגים אלו ואחרים החלו להיות 'מושגים' ונבכנים מחדש בפסקאות רבות של הרב קוק, ויש צורך להמשיך ולפתח זאת.

התחדשות זו, לרבדיה השונים, תוכל לשרטט בצורה מדויקת יותר את גבולות הכפייה ואפשרויות הכפייה הנחוצות למדינה היהודית, ותוכל להעניק פשר חדש למילים "והאידיאה האלוהית מושלת שמה".

[2]

כל השרטוטים הקודמים הם בבחינת ענפים מהמפעל העיקרי והחשוב שראה הרב קוק בחזונו, והוא התחדשות התורה שבעל-פה בארץ ישראל. במובנים רבים זהו עדיין מפעל עתידי, אך ריבוי הכתיבה של הרב קוק בנושא מעלה בכירור כי לשם הוא חתר – החל מהפסקאות השונות על "תורת ארץ ישראל" ו"חזרת רוח הקודש" וכלה בשלל הזיקות והחיבורים שלהם קרא (קודש וחול, הלכה ואגדה, שכל ורגש, תורה וחיים).

"תורה שבעל-פה" היא לידו של הרב קוק האופן שבו התורה מכוונת להדריך

לא רק את המעשים, כי אם גם את השאיפות, הרגשות והרצונות. הוא מתאר כיצד בכל יום ויום שעבר על העם היהודי בגלות, הלכה התורה שבעל-פה וירדה מגדולתה (אורות, עמ' פו). אין מדובר רק על חסרון בלמדנות, חריפות או זיכרון. אלו היו בשפע. אך ככל שהתרחק העם היהודי מהקיום הלאומי והמדיני, הלכו ונחסרו ממנו מגוון כישרונות – וממילא פחתה יכולת ההתפתחות של התורה שבעל-פה, אותה חוכמה עמוקה המלווה את כל תחומי העיסוק השונים.

אין די, אם כן, בהסדרת החוקות; הן הקוטב התורני והן הקוטב המדיני זקוקים עוד לעיבוד רב.

[ח]

מכאן לשרטוט חשוב נוסף ואחרון – טיפוח אליטה. שרטוט זה נחוץ בעבור כל הפעולות שנמנו לעיל: הסדרת החוקות, זיהוי במציאות, ליטוש המושגים. דווקא משום שפעולות אלו הן סבוכות, עמוקות ובעיקר נזילות – דרושה אליטה של בעלי כישרונות, אינטלקטואליים, דתיים, רוחניים, אמנותיים. בתחום הזה יש זליגה מתמדת, דליפה, אל מחוץ לציבור הציוני דתי: חלקה נובע מחוסר טיפוח, חלקה נובע מחוסר-הנחת הכרוך בשהייה באזורים אידאולוגיים מדי (מה) שמקשה מינה וביה על ההירתמות למפעלים כגון אלו).

הרב קוק הרבה לדבר על "היחידים המצוינים", על "גדולי הכישרונות". אם להביא רק משפט אחד (אורות עמ' צה):

"וכשהאורה מתגברת בנשמה, בראשי האומה, בבחירי הבנים, בגדולי הכישרון, הולך הזרם ומשפיע, החיים הגדולים מתחילים שוטפים, מתגלים בחוגים הרוחניים והחומריים, בספרות, בחברה, בתולדה ובמזג, בנעימות הנפשות וברחבת הלבב"

ה'נשמה' היא ראשי האומה, שהם בחירי הבנים, שהם גדולי הכישרון. מדובר כיסוד אליטיסטי מובנה. יש לטפח אנשים מוכשרים, בעלי יכולות חשיבה מפותחות, יכולות רוחניות מפותחות ויכולות רגשיות מפותחות. שכבת הלומדים הזו תוכל לעצב באופן מתמיד, בהלכה ובאמונה, בקודש ובחול, את אותה "תורת מדינה" מבוקשת, כמו גם שלל יצירות רוחניות, אמנותיות ואינטלקטואליות נוספות.

בית המדרש זקוק ללומדים שמוכנים להביא אליו את כל יכולותיהם וכישרונותיהם. לא "למסור את הנפש" במובן השלילי של מחיקת זהותם ואישיותם, אלא במובן החיובי של מזיגת כל העושר והעומק שהם חווים לתוך הלימוד.

אלו כמה קווים כלליים מבית מדרשו של הרב קוק. בשמונים השנים האחרונות, מאז שנפטר, התפתח המפעל הציוני באופן מרשים. משטרים באירופה קמו ונפלו וקמו, רעיונות חדשים עלו והופיעו ובעיות חדשות צצו. הפרויקט המדיני הצליח, אבל חומרי הגלם שמהם הוא מורכב לא משולבים עדיין באופן אופטימלי. לשם כך דרושה עוד עבודה רבה.